

**МИКОЛА ГОГОЛЬ:
ДОЛЯ. ТВОРЧІСТЬ. ЛЮБОВ**

*«Знаю, что мое имя после меня будет счастливее
меня...»*

(Микола Гоголь).

Микола Васильович Гоголь – один із найзагадковіших і таємничих геніїв світу. Він спалив більше, ніж інші написали. Вибравши своїм духовним скитом літературу, Микола Гоголь викликав чималий інтерес до свого особистого життя. Вічний мандрівник і аскет, він не мав родини і домашнього затишку. Чи ж потребував цього? Хто зна.

Усе своє життя Гоголь протестував проти того, аби малювали й продавали його портрети, вважаючи, що «публіці належать наші твори, але не наші обличчя». М. Гоголь був дуже скромним, і лише найближчі друзі знали, що він допомагав молодим художникам, літераторам і талановитим студентам грішми. Геній унікав публічності й знищив усі листи та документи, які могли б розповісти про нього більше, ніж він дозволив. Він своїм життям заплатив за своє слово.

«...Я почитаюсь загадкою для всех, никто не разгадал меня совершенно. ...Как угодно почитайте меня, но только с настоящего моего поприща вы узнаете настоящий мой характер, верьте только, что всегда чувства благородные наполняют меня, что никогда не унижался я в душе и что я всю жизнь свою обрек благу. ...Я слишком много знаю людей, чтобы быть мечтателем. Уроки, которые я от них получил, останутся навеки неизгладимыми, и они верная порука моего счастья. Вы увидите, что со временем за все их худые дела я буду в состоянии заплатить благодеяниями, потому что зло их мне обратилось в добро. Это неперемнная истина, что ...ежели кому всякий раз давали чувствовать крепкий гнет несчастий, тот будет счастливейший...» [1; 26].

Народився Микола Васильович Гоголь-Яновський 1 квітня 1809 року у Великих Сорочинцах, куди мати приїхала його народжувати під доглядом місцевого лікаря. Родинне гніздо Гоголів було в селі Василівка, яке ще звалось Яновщиною. Родове прізвище їхнє було-таки Яновські, хоча легендарно Гоголі-Яновські виводили себе від бойового полковника Богдана Хмельницького Остапа Гоголя, який деякий час був правобережним гетьманом. Дід письменника Опанас Дем'янович Яновський додав до свого прізвища Гоголь у петиції 1788 року про надання йому дворянського звання. Батько письменника Василь Опанасович Гоголь-Яновський був сином полкового писаря, навчався у Полтавській семінарії, був українським драматургом і написав дві п'єси українською мовою, а ще працював директором театру в маєтку Дмитра Трощинського (докладніше про це див.: [2; 334, 335]).

Одного разу батькові приснився сон, у якому Богородиця показує йому дитину, котра стане його дружиною. Минув час і сон почав

збуватися. Василь Гоголь поїхав до містечка Яреськи, де в маленькій дівчинці, доньці губернського поштмейстера Косяровського, упізнав свою майбутню дружину. Василь Гоголь дочекався доки Марії виповниться 14 і одружився з нею. До народження Миколи Марія Іванівна народжувала мертвих дітей. Подружжя було у розпачі. Молода мати вирушає за тридцять кілометрів у сусідню Диканьку, аби помолитися до чудотворної ікони Миколи Диканського, і там дає обітницю новонародженого сина назвати Миколою.

У спогадах С. Аксакова про Марію Іванівну читаємо: «...Поговоря с ней несколько минут от души, можно было понять, что у такой женщины мог родиться такой сын. Это было доброе, нежное, любящее существо, полное эстетического чувства, с легким оттенком самого кроткого юмора. Она была так моложава, так хороша собой, что ее решительно можно было назвать только старшею сестрою Гоголя» [3; 178]; «Как интересны все те мелочные подробности, которые она рассказывает про детство своего Николеньки. ...Как она смотрит на портрет сына, который он оставил ей... «Он улыбается, – говорит она, – но вместе с тем он думает грустное; как будто хочет сказать людям: вы ошибаетесь во мне, моя душа чиста и ясна, и много любви в ней» [3; 217].

У 1821 році батьки відають Миколу на навчання до Ніжинського ліцею. Тут він пише свої перші юнацькі твори, організовує театр, бере найактивнішу участь у створенні рукописної журналістики і водночас мріє про своє чудесне майбутнє у Петербургу. У грудні 1828 року Микола Гоголь виїздить до північної столиці. Однак міф казкового Петербургу дуже швидко розвіявся. У 1829 році він писав до матері: «Петербург мне показался вовсе не таким, как я думал, я его воображал гораздо красивее, великолепнее, и слухи, которые распускали другие о нем, также лживы»; «...я принужден отказаться от лучшего своего удовольствия видеть театр»; «Приход весны в нашу пыльную столицу, которая вовсе не похожа на весну, заставляет меня с сожалением вспоминать о нашей малороссийской весне» [1; 29, 30, 36].

У 1829 році Гоголь видає свою першу поему «Ганц Кюхельгартен», однак після негативної рецензії скуповує і спалює увесь тираж книжки і виїздить за кордон. У 1830-ому Гоголь стає маленьким петербурзьким чиновником у міністерстві внутрішніх справ. За рік залишає службу і поринає в єдину свою справу – літературу. У 1831-1832 роках побачили світ «Вечори на хуторі біля Диканьки», підписані псевдонімом «Пасічник Рудий Панько». Саме його «Вечорам» судилася найбільша слава. Після виходу першої частини він прокинувся знаменитим. У цей час Гоголь знайомиться з В. Жуковським, Плетньовим, О. Пушкіним, С. Аксаковим, М. Щепкіним, а також Олександром Россет. В одному з листів до матері М. Гоголь писав: «...Я видел ее... нет, не назову ее, она слишком высока для всякого, не только для меня. Я бы назвал ее ангелом, но это выражение не кстати для нее. Это божество, но облаченное слегка в человеческие страсти... О, если бы вы посмотрели на меня тогда!.. Адская тоска,

с возможными муками, кипела в груди моей. О, какое жестокое состояние! Мне кажется, если грешникам уготовлен ад, то он не так мучителен... В порыве бешенства и ужаснейших душевных терзаний, я жаждал, кипел упиться одним только взглядом, только одного взгляда алкал я... Взглянуть на нее еще раз – вот бывало одно единственное желание, возраставшее сильнее и сильнее с невыразимою едкостью тоски. С ужасом осмотрелся и разглядел я свое ужасное состояние... Я увидел, что мне нужно бежать от самого себя, если я хотел сохранить жизнь, водворить хоть тень покоя в истерзанную душу... Но, ради бога, не спрашивайте ее имени. Она слишком высока, высока!» (цит. за: [4; 17]).

Про кого йдеться у цьому листі невідомо. Можемо лише припустити, що це Олександра Осипівна Россет – красуня-фрейліна імператриці Марії Федорівни, а згодом – дружини Миколи І Олександрі Федорівни. Її батько походив із древнього французького роду, був далеким родичем і другом герцога Ришельє, мати ж походила з роду грузинських князів Ціцианових. Красива, розумна, вишукана і дотепна, добродушна і проста, любила музику, мала глибоке релігійне чуття, невимушена в розмові, десятиліттями найдостойніші люди Росії обсипали «чорнооку Россеті» квітами і компліментами, вважали за щастя бути у колі її прихильників. Їй присвячували поезії О. Пушкін, В. Жуковський, П. В'яземський, А. Хомяков, І. Аксаков, М. Лермонтов. Уперше ім'я 22-річної фрейліни згадує М. Гоголь у листі до Жуковського у 1831 році, посилаючи їй свої «Вечори на хуторі біля Диканьки» з сентиментальним написом для Розетті.

«Каким образом, где именно и в какое время я познакомилась с Николаем Васильевичем Гоголем, совершенно не помню. ...Когда я однажды спросила Гоголя: «Где мы с вами познакомились?», он отвечал: «Неужели вы не помните? Вот прекрасно! Так я же вам не скажу. Это значит, что мы были всегда знакомы». И сколько раз я его потом ни просила мне сказать, где мы познакомились, он всегда отвечал: «Не скажу, мы всегда были знакомы» [5; 398, 412].

У 1833 році Гоголь намагається отримати призначення на посаду професора загальної історії у Київському університеті, мріє про переїзд до Києва разом із Михайлом Максимовичем. У листі до М. Максимовича він пише: «Бросьте, в самом деле кацапию, да поезжайте в гетьманщину. Я сам думаю то же сделать и на следующий год махнуть отсюда. Дурни мы, право, как рассудишь хорошенько. Для чего и кому мы жертвуем всем. Едем! Сколько мы там насобираем всякой всячины!» [1; 63]; і далі у наступному листі: «Туда, туда! в Киев! в древний, в прекрасный Киев! Он наш, он не их, неправда? Там, или вокруг него, деялись дела старины нашей. ...Мне надоел Петербург, или, лучше, не он, но проклятый климат его: он меня допекает. Да, это славно будет, если мы займем с тобой киевские кафедры. Много можно будет наделать добра. А новая жизнь среди такого хорошего края! Там можно обновиться всеми силами. Разве это малость?» [1; 67-68].

Однак імперія не відпустила Гоголя. У 1834-ому його призначили ад'юнкт-професором Петербурзького університету, але вже наступного року він покинув викладання. «Я расплевался с университетом, и через месяц опять беззаботный козак, – пише він у листі М. Погодину. – Неузнанный я взошел на кафедру и неузнанный схожу с нее. Но в эти полтора года – годы моего бесславия, потому что общее мнение говорит, что я не за свое дело взялся, – в эти полтора года я много вынес оттуда и прибавил в сокровищницу души. ...Мимо, мимо все! Теперь вышел я на свежий воздух. Это освежение нужно в жизни, как цветам дождь... Смеяться, смеяться давай теперь побольше. Да здравствует комедия!» [1; 94-95].

У цей час з'являється продовження його українських творів – світ побачила збірка «Миргород», де Гоголь створив універсальну картину України та українського народу. У повісті «Тарас Бульба» однією з провідних є тема любові і зради. З неймовірною силою почуття описує М. Гоголь образ красуні полячки, яку пристрасно полюбив Андрій: «Царица! – вскрикнул Андрей... – Скажи мне сделать то, чего не в силах сделать ни один человек, – я сделаю, я погублю себя. Погублю, погублю! и погубить себя для тебя, клянусь святым крестом, мне так сладко... Вижу, что ты иное творение бога, нежели все мы... Мы не годимся быть твоими рабами, только небесные ангелы могут служить тебе» [6; 282-283].

За словами В. Шевчука, книгою «Миргород» М. Гоголь завершився як український письменник, його активно переманювали в російську літературу. Керований підказками О. Пушкіна він починає писати «Петербурзькі повісті». Згодом створює комедію «Ревізор», яка стала вершиною драматичного мистецтва Гоголя. Однак поставити таку п'єсу без апеляції до царя було нелегко, Гоголю допомагає Олександра Россет. П'єса мала величезний успіх, але водночас побільшила ворогів Гоголя. «...Литература заняла почти всю жизнь мою, и главные мои грехи – здесь, – пише він В. Жуковському у 1848 році. – ...Не мое дело решить, в какой степени я поэт; знаю только то, что, прежде чем понимать значение и цель искусства, я уже чувствовал чутьем всей души моей, что оно должно быть свято. ...Мне казалось, что уже не должен я связываться никакими другими узами на земле, ни жизнью семейной, ни должностной жизнью гражданина, и что словесное поприще есть тоже служба. ...Никогда, например, я не думал, что мне придется быть сатирическим писателем и смешить моих читателей. ...мой смех вначале был добродушен; я совсем не думал осмеивать что-либо с какой-нибудь целью, и меня до такой степени изумляло, когда я слышал, что обижаются и даже сердятся на меня целиком сословия и классы общества, что я наконец задумался... Я решил собрать все дурное, какое только я знал, и за одним разом над ним посмеяться – вот происхождение «Ревизора»! Это было первое мое произведение, замышленное с целью произвести доброе влияние на общество, что, впрочем, не удалось...» [1; 289, 290].

У червні 1836 року М. Гоголь виїздить за кордон: Німеччина, Франція і нарешті красуня Італія, батьківщина його душі. М. Гоголь казав, що тільки в Римі «молитва на своєму місці, тобто в храмі. Молитва ж у Парижі, Лондоні і Петербурзі все одно, що молитва на базарі» [1; 141]. «Если бы вы знали, с какой радостью я бросил Швейцарию и полетел в мою душеньку, в мою красавицу Италию. Она моя! Никто в мире ее не отнимет у меня! Я родился здесь. Россия, Петербург, снега, подлецы, департамент, кафедра, театр – все это мне снилось. Я проснулся опять на родине... Я весел; душа моя светла. Тружусь и спешу всеми силами совершить труд мой. Жизни, жизни! еще бы жизни! Я ничего еще не сделал...» [1; 129].

У 1832 році Олександра Росетт виходить заміж за Миколу Смирнова, це був шлюб з розрахунку, наречена приносила в дарунок майбутньому чоловікові увесь блиск свого розуму і краси, а він підводив під них міцну матеріальну основу. В одному з листів до В. Жуковського вона напише: «Чи не краще самотність, ніж бути самотнім удвох», а згодом у листі до М. Гоголя: «Мне трудно, очень трудно. Мы думаем и чувствуем совсем иначе; он на одном полюсе, я на другом».

Зиму 1836 року О. Росетт проводить в Парижі. Часом бачиться з М. Гоголем, який був дуже хворим, страждав на болі в шлунку і безсоння. У Парижі М. Гоголь починає писати «Мертві душі». О. Росетт згадувала, що ніхто так не читав свої і чужі твори, як М. Гоголь. Він володів непідробним мистецтвом читання всього комічного, всі сміялися до сліз, а він навіть не посміхався; він не читав, а грав свої твори. Хоча, як зауважувала вона, ніхто навіть не підозрював всієї глибини, захованої у тому комізмі. «...Этот смех вызван у него плачем души любящей и скорбящей, которая орудием взяла смех. ...Высокий христианин в душе, он знал, что образец наш, Христос спаситель, не смеялся никогда. Потому легко понять, что произошло в нем, когда он увидел, что Чичиков, Собакевич, Ноздрев производят лишь смех, с отвращением для иных, отвращение в людях высшего тона и в малом числе его поклонников смех с восторгом к артисту. ...Все это в первую минуту Гоголь чувствовал; но до страдальчества дошло это позже, когда пошла так называемая его школа, и страдание это вырвалось из груди его в «Переписке с друзьями». Ее никто не понял, эту переписку, потому что никому не был открыт он вполне, и что перегорело в его душе... было известно только богу» [5; 402].

1839 рік. Микола Гоголь переживає душевну кризу, спричинену смертю близького друга – графа Йосипа Віельгорського, який помер від сухот на руках у Гоголя. Під враженням від цієї смерті Гоголь пише повість «Ночі на Віллі». Він кілька разів приїздить в Росію, аби залагодити свої справи і видрукувати перший том «Мертвих душ». За кордоном Гоголь пробув з перервами 12 років. С. Аксаков, якому здавалося, що Гоголь зраджує «отечество» і називав Рим «губителем русских умов и дарований», з цього приводу писав: «Нам очень не нравился его отъезд в чужие края, в Италию, которую, как нам казалось, он любил слишком

много. Нам казалось непонятным уверение Гоголя, что ему надобно удалиться в Рим, чтобы писать об России; нам казалось, что Гоголь не довольно любит Россию, что итальянское небо, свободная жизнь посреди художников..., роскошь климата, поэтические развалины славного прошедшего, все это вместе бросало невыгодную тень на природу нашу и нашу жизнь» [3; 180].

М. Гоголь хотів написати трагедію з історії запорізького козацтва. Він зізнавався, що в його голові все готове до останньої нитки, навіть в одязі дійових осіб, казав, що це його давнє любиме дитя, і що ця п'єса буде кращим його твором. У вересні 1841 року він читає Жуковському свою нову п'єсу «Вибритий вус», той при читанні заснув і Гоголь спалив рукопис і тим самим спалив у собі Україну (див.: [7; 565]). «Теперь я ваш; Москва моя родина. В начале осени я прижму вас к моей русской груди» [3; 194], – пише він С.Аксакову.

Однак в Росії М. Гоголь довго не витримував, занепадав духом і тілом, у нього крутилася голова, він втрачав свідомість і не міг працювати. Він таки став російським письменником, але втратив яскраве світло своєї душі й до кінця життя так і не навчився писати в Москві. Костянтин Аксаков переконував Гоголя привчати себе писати в Москві. Гоголь відповідав йому, що він саме це й робить і проживає в Москві до неможливості (див.: [3; 207]). У 1842 році побачив світ перший том «Мертвих душ», враження від яких у російській літературній еліті було громове. У цьому ж році М. Гоголь залишає Росію на цілих шість років. «У меня не существует разлуки, – пише він, – и вот почему я легче расстаюсь, чем другой. И никто из моих друзей по этой же причине не может умереть, потому что он вечно живет со мною» [3; 182].

У 1845 році М. Гоголь віддає студентам гроші, отримані від продажу його книги. Гроші ці були призначені не просто бідним студентам, але бідним і талановитим. Ось як він пише про цю справу: «Имя дающего должно быть навсегда скрыто, потому что у талантов чувствительней и нежней природа, чем у других людей. Много может оскорбить их... Когда же дающий скрыл свое имя – дар его примется твердо и смело, благословится во глубине души его неизвестное имя; ибо тот, кто скрыл свое имя, верно не попрекнет никогда своим благодеянием и не напомнит о нем» [3; 317]. М. Гоголь був надзвичайно скромний в особистому житті і обмежувався тільки найнеобхіднішим. «У нього було тільки те, що потрібне людині, щоб бути чистою» [5; 409], – згадувала О. Смирнова-Россет. «Это так мне следует, – пояснював він. – Всем так следует, и вы будете жить, как я, и, может быть, я увижу то время, когда у вас будет две пары платья: одно для праздников, другое для будней. А лишняя мебель и всякие комфорты в комнате вам так надоедят, что вы сами понемногу станете избавляться от них. Я вижу, что это время придет для вас» [5; 409].

Справжніми друзями О. Смирнова і М. Гоголь стали під час проживання у Ніцці взимку 1842-1843 років («...я так счастлива, как в лучшие и счастливейшие минуты, с вами проведенные в Ницце, – писала

вона М. Гоголю у 1844 році. – Да благословит вас бог! Вы, любезный друг, выискали мою душу, вы ей показали путь, этот путь так разукрасили, что другим идти не хочется и невозможно. На нем растут прекрасные розы, благоуханные, сладко душу успокаивающие. ...Если бы мы все вполне понимали, что душа сокровище, мы бы ее берегли больше глаз, больше жизни. Но не всякому дано почувствовать это самому, и не всякий так счастливо нападает на друга, как я» [8; 123]; а в іншому листі: «Вы мне сделали жизнь легкую; она у меня лежала тирольской фурой на плечах» [8; 127]).

В Ніцці, як згадує О. Смирнова, М. Гоголь жив у Віельгорських, в будинку Paradis. Вранці він завжди гуляв з Михайлом Михайловичем і Анною Михайлівною (братом і сестрою Віельгорськими), обідав у них або у Смирнової і приносив на десерт зацукровані фрукти. О. Смирнова була серед тих не багатьох людей, яким М. Гоголь читав свої ще ненадруковані твори, ділився творчими планами, своїми думками і настроями. «С тех пор, как я оставил Россию, произошла во мне великая перемена. *Душа* заняла меня всего... – пише він О. Смирновій у 1844 році. – Скажу вам только то, что небесно-милостив был ко мне бог, что святая милость его помогла мне в стремлении моем и что теперь, каков я ни есть, ...но вижу... что я далеко лучше от того человека, каким был прежде. ... я сам стал достойней знакомства прочного, а не минутного. Доказательство этого вы можете видеть на себе: вы были знакомы со мной и прежде, и виделись со мною и в Петербурге, и в других местах. Но какая разница между тем нашим знакомством и вторичным нашим знакомством в Ницце! Не кажется ли вам самим, как будто мы друг друга только теперь узнали, а до того времени вовсе не знали?» [1; 215].

О. Смирнова-Россет допомагала Гоголю у залагодженні його матеріальних справ. Вона писала: «Знайте вы, что вам вперед не должно ни у кого занимать, как только у меня. У меня есть оттуда деньги, перед кем вся Россия в долгу (идется про царя Миколу I. – *I.K.*). Меня там знают и не отказывают» [8; 125]. У 1844 році М. Гоголь жив у Франкфурті у В. Жуковського, був хворий і почувався незручно через матеріальні витрати. Олександра Осипівна звернулася до цариці, а потім передала прохання царю. М. Гоголь отримав гроші і поїхав в Єрусалим. Він потребував цієї поїздки. У листі до О. Смирнової він писав: «Нельзя изглашать святости, не освятивши прежде сколько-нибудь свою собственную душу, и не будет сильно и свято наше слово, если не освятим самые уста, произносящие слово» і далі «Я слишком знаю и чувствую, что до тех пор, пока не съезжу в Иерусалим, не буду в силах ничего сказать утешительного при свиданье с кем бы то ни было в России» [8; 149, 150]. С. Аксаков писав, що М. Гоголь був постійно поглинений моральними роздумами: «Не менее вредны были ему дружеские связи с женщинами, большей частью высшего круга. Они сейчас сделали из него нечто вроде духовника своего, вскружили ему голову восторженными похвалами и уверениями, что его письма и советы или поддерживают, или возвращают их на путь добродетели.

Некоторых я даже не знаю и назову только Виельгорскую, Соллогуб и Смирнову. Первых двух, конечно, не должно смешивать с последней, но высота нравственного их достоинства, может быть, была для Гоголя еще вреднее, ибо он должен был скорее им поверить, чем другим. Я не знаю, как сильна была его привязанность к Соллогуб и Виельгорской; но Смирнову он любил с увлечением, может быть потому, что видел в ней кающуюся Магдалину и считал себя спасителем ее души. По моему же простому человеческому смыслу, Гоголь, несмотря на свою духовную высоту и чистоту, на свой строго монашеский образ жизни, сам того не ведая, был несколько неравнодушен к Смирновой, блестящий ум которой и живость были тогда еще очаровательны. Она сама сказала ему один раз: «Послушайте, вы влюблены в меня...» Гоголь осердился, убежал и три дня не ходил к ней» [3; 273].

У 1845-ому Гоголь і Смирнова жваво листуються. Вона згадує, що отримувала від нього дуже сумні листи, Гоголь скаржився на здоров'я і на те, що його всі забули. У 1846-1847 роках він часто писав їй в Калугу, куди Микола Смирнов був призначений губернатором. «Много есть людей, которые говорят мне тоже, что они меня любят, – пише він, – но любви их я не доверяю: она шатка и подвержена всяким измененьям и влияньям. Вы же любите меня *во Христе*, а потому и любовь ваша вечна, как самая жизнь во Христе» [1; 266]. У 1847 році у Смирнових народився син. Олександра Осипівна хворіє, знову подорожує за кордон: Великобританія, Константинополь, Женева, знову Москва. У 1882-ому Олександра Смирнова-Россет помирає в Парижі. «Гоголь был такое интересное, такое новое явление на литературном поприще, что биографию его почти невозможно написать... – пише вона у спогадах. – Гоголь был добр, кроток, ленив и вместе деятелен, самолюбив и смиренен; вообще двойственность в нем обнаруживалась и обличалась резко, как всегда бывает у людей гениальных. Постоянное было в нем одно: желание победить все низкое, недостойное и стать выше душою» [5; 407].

Біографи і сучасники М. Гоголя пишуть про духовну прив'язаність письменника ще до однієї жінки – графині Анни Віельгорської. В родині її називали Назі (нібито за довгий ніс). Згадує про неї у своїх листах до Гоголя і О. Смирнова-Россет: «Меж нами сказано, я, живши в Павлине, разлюбила вашу графиню Виельгорскую (Луїзу Карлівну. – *І.К.*) и Нази. Они обе заражены бароновской спесью, и Нази очень и очень увлекается польками и всем светским блеском. Добродетель их какакая-то католическая, гордая и сухая» [8; 188]. В преамбулі до переписки Гоголя з Віельгорськими читаємо, що особливо небуденною особистістю Анна Михайлівна, судячи з її листів, не була. І можливо, саме тому Гоголь побачив у ній благодатний ґрунт для виховання і сподівався вплинути на формування її характеру (див.: [8; 200]).

Вже згадувана смерть графа Йосипа Віельгорського ще більше зближує Гоголя з цією знатною родиною. Граф Михайло Юрійович Віельгорський – заможний царедворець, його дім у Петербурзі був

осередком столичного аристократичного життя. Він був добрим музикантом і композитором. Його дружина, Луїза Карлівна, дуже гордовита і перебірлива у знайомствах, до Гоголя була прихильна. Саме Гоголь взяв на себе обов'язок бути поруч із нею, коли їй сповістили про смерть сина Йосипа. У постійному дружньому листуванні з Гоголем були обидві сестри Вієльгорські Софія та Анна, яка з кінця 1848-го і в 1849 році стала чи не найголовнішим його кореспондентом. Граф Сологуб писав, що «Анна Михайлівна, мабуть, єдина жінка, в яку був закоханий Гоголь». Справді, М. Гоголь зацікавився Анною Михайлівною, однак він був скоріше її духовним наставником. Він писав двадцятирічній графині Вієльгорській довгі листи з настановами і повчаннями:

«О здоровье вновь вам инструкция: ради бога, не сидите на месте более полутора часа, не наклоняйтесь на стол: ваша грудь слаба, вы это должны знать. Старайтесь всеми мерами ложиться спать не позже 11 часов. Не танцуйте вовсе, в особенности бешеных танцев: они приводят кровь в волнение, но правильного движенья, нужного телу, не дают. Да и вам не совсем к лицу танцы: ваша фигура не так стройна и легка. Ведь вы не хороши собой. Знаете ли вы это достоверно? Вы бываете хороши только тогда, когда в лице вашем появляется благородное движенье; видно, черты лица вашего затем уже устроены, чтобы выражать благородство душевное; как скоро же нет у вас этого выражения, вы становитесь дурны. Бросьте всякие, даже и малые, выезды в свет. Вы видите, что свет вам ничего не доставил: вы искали в нем душу, способную отвечать вашей, думали найти человека, с которым об руку хотели пройти жизнь, и нашли мелочь да пошлость. Бросьте же его совсем. ...Сохраняйте простоту дитяти – это лучше всего. «Наблюдайте святыню во всем!» ...Если бы мы подходили ко всякому человеку, как к святине, то и собственное выражение лица нашего становилось бы лучше, и речь наша облекалась бы в то приличие, ту любовную, родственную простоту, которая всем нравится и вызывает с их стороны тоже расположение к нам, так что не скажет нам тогда никто неприличного или дурного слова» [1; 298], – пише він у 1848 році.

А ось деякі відтинки з її листів до Гоголя: «Мне показалось, что я с вами где-нибудь сижу, как случалось в Остенде или в Ницце, и что вам говорю все, что в голову приходит, и что вам рассказываю всякую всячину. Вы меня тогда слушали, тихонько улыбаясь и закручивая усы...» [8; 218]; «Я вас совершенно узнаю в ваших письмах; для меня все в них просто, понятно; мне кажется, читая их, что я вас слышу, как вы часто с нами говорили, и я вхожу в ваши чувства, вижу вашими глазами и мыслю вашими мыслями. Иначе и не может быть» [8; 231].

Існує припущення, що десь в кінці 1840-их років М. Гоголь наважився свататись до Анни Михайлівни. Він звернувся до її матері через О. Веневітінова, одруженого з її старшою донькою Аполлінарією Михайлівною. Однак О. Веневітінов одразу зрозумів, що ця пропозиція не буде прийнята прихильно, і відверто сказав про це М. Гоголю. Вієльгорські, як і більшість титулованих осіб вищого кола, не могли

припустити родинних стосунків з людиною, яка так далеко стоїть від них за своїм походженням. Особливо була здивована Луїза Карлівна, що М. Гоголь цього одразу не зрозумів. В одному з останніх листів до Анни Вієльгорської М. Гоголь писав:

«Мне казалось необходимым написать вам хоть часть моей исповеди. Принимаясь писать ее, я молил бога только о том, чтобы сказать в ней одну сущую правду. ...Я много выстрадался с тех пор, как расстался с вами в Петербурге. Изныл весь душой, и состоянье мое так было тяжело, так тяжело, как я не умею вам сказать. Оно было еще тяжелее оттого, что мне некому было его объяснить... Ближайшему другу я не мог его поверить, потому что сюда замешались отношения к вашему семейству; все же, что относится до вашего дома, для меня святыня. Грех вам, если вы станете продолжать сердиться на меня за то, что я окружил вас мутными облаками недоразумений. ...Думаю, все случилось оттого, что мы еще не довольно друг друга узнали и на многое *очень важное* взглянули легко, по крайней мере гораздо легче, чем следовало. Вы бы все меня лучше узнали, если бы случилось нам прожить подольше где-нибудь вместе не праздно, но за делом. ...Тогда бы и мне и вам оказалось видно и ясно, чем я должен быть относительно вас. Чем-нибудь да должен же я быть относительно вас: бог не даром сталкивает так чудно людей. ...Бог да хранит вас. Прощайте. ...Весь ваш до гроба. *Н. Гоголь*» [8; 258-259].

Певно, що Анна Михайлівна не мала наміру поєднувати своє життя з М. Гоголем («...как русская, вы для меня *Гоголь*, и я вами горжусь, а как Анна Михайловна, вы только для меня Николай Васильевич, то есть христианский, любящий, вернейший друг» [8; 219], – писала вона). Десь близько 1850 року його стосунки з родиною Вієльгорських, а також обмін листами, припинилися. Згодом Анна Вієльгорська вийшла заміж за князя Шаховського.

Єдина жінка, яка відверто зізналася у своєму коханні до письменника – Марія Миколаївна Синельникова (1817-1892 рр.), донька Катерини Косяровської, рідної сестри матері Гоголя. З раннього дитинства Марія Миколаївна виховувалася в Катеринославі. Сімнадцятирічною вона успішно закінчила освіту і з'явилася у вищому губернському світі. Вона була молода, цікава і дуже швидко вийшла заміж за багатого поміщика Синельникова. Марія Миколаївна враз перетворилася на багату самотійну жінку: власний будинок у місті, бали, прийоми, цілий рій прихильників. Але усе це тривало недовго. Ще зовсім молодою жінкою вона розлучається з чоловіком і повертається у свій маєток. Саме на цей час припадає знайомство Марії Синельникової зі своїм кузенком, Миколою Гоголем. «...В 1850 году я впервые увидела его, полюбила его, встретивши в нем настоящее братское сочувствие и привязалась к нему всею силою души моей. Как много надеялась я иметь напутственных советов на разные случаи жизни... Я прожив все лето вместе с ним в кругу его родных, увлеклась его любовью к родным и заботой о них... Живя у них, я часто было вижу, как он сам заходил в крестьянские хаты, чтобы узнать, не терпит ли кто нужды, и часто

присылал из Москвы денег для помощи бедным. Я часто удивлялась его необычайной деятельности: как среди своих литературных занятий он еще находил время проверять прибыль и трату в имении (он еще в юности отрекся от своей доли, уступив ее матери и сестрам); везде было видно его работу; сколько он посадил деревьев, и, заметив, что я больше люблю цветы, сказал: «Оставьте их, деревья намного благодарнее – они переживут нас». Всегда после обеда учил сироту, которая жила у них, разъяснял ей уроки, и теперь она, благодаря его стараниям, устроена в институт. Когда не имел серьезного занятия, то в свободные минуты рисовал узоры для ковра. Везде и во всем он был неутомимым тружеником. В 1851 году приехал к нам в село, где я живу с тетей (со стороны отца), и прожил с нами 8 дней и все время был веселый и спокойный. Я радовалась в душе, глядя на него...» (цит. за: [4; 19]).

Марія Миколаївна щиро полюбила Гоголя і зізналася йому у цьому. З її боку почуття було надто глибоким. Після останнього від'їзду Миколи Васильовича його кімната стояла замкнена. Туди заходила тільки вона сама, аби стерти пил і поставити квіти. Після смерті Гоголя у 1852 році Марія Миколаївна замовила золоту траурну обручку з чорною облямівкою, яка відкривалася натисненням на діамант, вставила в неї пасмо русявого волосся Гоголя і до самої смерті не знімала каблучку з пальця.

1847 рік. М. Гоголь готує до друку «Вибрані місця із листування з друзями», справжнє значення яких мало хто зрозумів. Сам Гоголь писав: «Для того чтобы сколько-нибудь почувствовать эту книгу, нужно иметь или очень простую и добрую душу, или быть слишком многосторонним человеком...» [9; 466]. В «Авторській сповіді» він пише, що залишає письменство: «Мне, верно, потяжелей, чем кому-либо другому, отказаться от писательства, когда это составляло единственный предмет всех моих помышлений, когда я все прочее оставил, все лучшие приманки жизни и, как монах, разорвал связи со всем тем, что мило человеку на земле, затем чтобы ни о чем другом не помышлять, кроме труда своего. Мне не легко отказаться от писательства: одни из лучших минут в жизни моей были те, когда я наконец клал на бумагу то, что выносилось долговременно в моих мыслях; когда я до сих пор уверен, что едва есть ли высшее из наслаждений, как наслажденье *творить*» [9; 458].

У 1848 році М. Гоголь їде до Святої землі. Ще в 1842-ому С. Аксаков згадував, як одного разу до них несподівано прийшов М. Гоголь з образом Спасителя в руках і таким виразом в очах, якого він ніколи в нього не бачив. Гоголь сказав: «Я все ждал, что кто-нибудь благословит меня образом, и никто не сделал этого; наконец, Иннокентий благословил меня. Теперь я могу объявить, куда я еду: ко гробу Господню» [3; 208]. Про цю поїздку М. Гоголь мало що розповідав, наслідки її були глибоко заховані в ньому самому, він все більше й більше заглиблюється у свою душу, прагне очищення і віддаляється від світу, який все менше його розуміє («Мне нужен был душевный монастырь» [8; 120], – писав він у 1844 році О. Смирновій).

Щось пророче звучить у його словах, його листи стають схожими на проповіді Святих Отців: «Помните, что в то время, когда мельче всего становится мир, когда пустее жизнь, в эгоизм и холод облекается все, и никто не верит чудесам, – в то время именно может совершиться чудо, чудеснее всех чудес. Подобно как буря самая сильная настаёт только тогда, когда тише обыкновенного станет морская поверхность. Душа моя слышит грядущее блаженство и знает, что одного только стремления нашего к нему достаточно, чтобы всевышней милостью Бога оно ниспустилось в наши души. Итак, светлей и светлей да будет с каждым днем и минутой ваши мысли, и светлей всего да будет неотразимая вера ваша в Бога, и да не дерзнете вы опечалиться ничем, что безумно называет человек несчастием. Вот что вам говорит человек, смешавший людей» [1; 189].

А ось лист до Олександра Іванова, художника і друга М. Гоголя, написаний у 1851 році: «Изо всей моей жизни я вывел только ту истину, что если бог захочет – все будет, не захочет – ничего не будет. Как умолишь бога помогать нам, для этого у всякого своя дорога, и он как сам знай, так и добирайся. ...Поверьте, никто не может понять нас даже и так, как мы себя понимаем. И счастлив тот, кто, все это сообразя вперед, прокладывает сам себе дорогу, не опираясь ни на кого, кроме – на бога» [8; 486].

Суспільство вимагало від М. Гоголя продовження «Мертвих душ». Зрештою самокатування приводить його до того, що, прислухавшись до негативної критики, він таки починає писати другий том. Однак творити з примусу М. Гоголь не міг, як не міг випустити в світ недосконалий твір. «...Я могу умереть с голода, но не выдам безрассудно, необдуманного творения. ...Есть вещи, которые нельзя изъяснить. Есть голос, повелевающий нам, пред которым ничтожен наш жалкий рассудок, есть много того, что может только почувствоваться глубиной души в минуты слез и молитв, а не в минуты житейских расчетов!» [1; 194-195].

Внутрішнє роздвоєння («сам не знаю какая у меня душа, хохлацкая или русская» [1; 214]) спричинило хворобу його спраглої чернецтва душі. У 1852 році В. Жуковський писав: «Его болезненная жизнь была и нравственным мучением. Настоящее его призвание было монашеское. Я уверен, что ежели бы он не начал свои «Мертвые души», которых окончание лежало на его совести и все ему не давалось, то он давно бы был монахом и был бы успокоен совершенно, вступил в эту атмосферу, в которой душа его дышала бы свободно и легко. Его творчество по особенному свойству его гения, в котором глубокая меланхолия соединялась с резкой иронией, было в противоречии с его монашеским призванием и ссорило его с самим собой» [5; 449].

За десять днів до смерті М. Гоголя почався Великий піст. Разом зі священником отцем Матвієм він сповідався і соборувався. В останні дні свого життя М. Гоголь постійно перебував у молитві, він завжди вірив у її велику цілющу силу. У нього боліла душа, а йому лікували тіло. Ні, він не був божевільним, він помер у стані глибокого душевного просвітлення, сказавши останні слова: «Как сладко умирать!» (див.: [10; 11]).

«Я не знаю, любил ли кто-нибудь Гоголя исключительно как человека. Я думаю, нет; да это и невозможно. У Гоголя было два состояния: творчество и отдохновение. Первое давно уже, вероятно вскоре после выхода «Мертвых душ», перешло в мученичество, ...перешедшее в бесполезную пытку. Как можно было полюбить человека, тело и дух которого отдыхают после пытки? Всякому было очевидно, что Гоголю ни до кого нет никакого дела; конечно, были исключительные мгновения, но весьма редкие и весьма для немногих. Я думаю, женщины любили его больше и особенно те, в которых наименее было художественного чувства, как, например, Смирнова. ...Я признаю Гоголя святым, не определяя значения этого слова. Это истинный мученик высокой мысли, мученик нашего времени и в то же время мученик христианства» [3; 376], – писав С.Аксаков через два дні після смерті М.Гоголя.

P. S.

Микола Гоголь – Великий Геній, Геній з душею дитини. Він так хотів знайти світло і день за днем, крок за кроком розбирав у душі своїй і в повсякденні морок. Він так хотів жити у краї, повнім сонця, де тепло не штучне, а справжнє, небесне, він шукав світла і радів йому так, як може радіти тільки дитина, а знайшов нерозуміння і темряву.

Минуло двісті років, а таємниця Гоголя так і залишається не розкритою. Версії, припущення... Ми намагаємося збагнути Генія буденним розумом, а це неможливо. Але важко уявити той час, коли Гоголь буде збагнений і відкритий до кінця.

Література:

- 1.** Гоголь Н. Собрание сочинений в 8 т. – М.: Правда, 1984. – Т. 8. – 400 с.
- 2.** Шевчук В. Втрачене сонце України, або Микола Гоголь як український письменник // Гоголь М. Програмні твори. – К.: Обереги, 2000. – 351 с. – С. 334-350.
- 3.** Аксаков С. История моего знакомства с Гоголем // Аксаков С. Собрание сочинений в пяти томах. – М.: Правда, 1966. – Т. 3. – 408 с.
- 4.** Смирнова Р. Він любив і його любили. Але обидві любові були без взаємності... // Чумацький шлях. – 2008. – № . – С. 17-20.
- 5.** Смирнова-Россет А. Статті о Гоголе // Смирнова-Россет А. Воспоминания. Письма. – М.: Правда, 1990. – 544 с.
- 6.** Гоголь Н. Тарас Бульба // Гоголь Н. Сочинения в 2-х т. – М.: Худож. лит., 1975. – Т. 1. – 640 с.
- 7.** Шевчук В. «Відсутність світла», або Микола Гоголь як російський письменник // Гоголь М. Програмні твори. – К.: Обереги, 2000. – 576 с. – С. 555-574.
- 8.** Переписка Н.В. Гоголя. В 2-х т. – М.: Худож. лит., 1988 – Т. 2. – 527 с.
- 9.** Гоголь Н. Авторская исповедь // Гоголь Н. Собрание сочинений в 8 т. – М.: Правда, 1984. – Т. 7. – 528 с.
- 10.** Воронаев В. От чего умер Гоголь // Гоголезнавчі студії. Випуск другий. – Ніжин, 1997. – 140 с. – С. 5-12.